

УДК 378.035.3

Д 81

Надія ДУДНИК

**ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОРОБКУ
В. СУХОМЛИНСЬКОГО У РОЗВИТКУ
МОВЛЕННЕВОЇ ТВОРЧОСТІ ДІТЕЙ**

У статті досліджується проблема розвитку дитячої творчості. Виокремлено казку як засіб морального виховання старших дошкільників. Висвітлено педагогічну спадщину В. Сухомлинського в процесі розвитку творчого мовлення дошкільників. Проаналізовано дитячі твори В. Сухомлинського як методичний матеріал для організації роботи вихователів.

***Ключові слова:** моральне виховання, мовленнєва творчість, педагогічна спадщина, казка.*

Постановка проблеми. Одне з головних завдань сучасної дошкільної освіти – плекання індивідуальності дитини, формування у неї потреби у самовизначенні, самореалізації. Складно переоцінити у становленні особистості, її успішному функціонуванні в різних сферах життєдіяльності, роль мови і мовлення. Як зазначає А. Богуш, індивідуальність дитини яскраво відбивається у її мовленні, бо воно є провідним засобом самовираження і саморозвитку. Тому чільна увага в системі дошкільної освіти завжди відводиться мовленню.

Базова Програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” не виокремлює мовленнєвий розвиток як сферу життєдіяльності чи змістову лінію, не програмує окремі заняття суто мовленнєвого змісту, як це було у попередніх програмах, а, навпаки, вивіщує мовлення як компонент, що обслуговує всі сторони життєдіяльності малюка, є основою всіх змістових ліній Програми. Лінія мовленнєвого розвитку Базової програми “Я у

Світі” ґрунтується на комплексному розв’язуванні мовленнєвих завдань. Тому усі мовленнєві заняття педагога будують так, щоб забезпечити комплексне розв’язування завдань формування звукової культури мови, лексичного запасу, граматичної будови та зв’язності мовлення, а також для формування вихованості, комунікативних умінь.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасні дослідники підкреслюють величезний вплив творчості на становлення повноцінної особистості, здібностей дитини, її потреб та мотивів поведінки. Дошкільний вік визначається вченими як особливо сприятливий для розвитку творчості, у тому числі й мовленнєвої (Н. Ветлугіна, Л. Виготський, О. Запорожець, Д. Ельконін, В. Сухомлинський, А. Богуш, Г. Беленька, О. Кононко та ін.). Проблема розвитку мовленнєвих творчих здібностей дітей засобом казки була предметом дослідження А. Богуш, Н. Ветлугіної, М. Гагаріна, Н. Гавриш, О. Дронової, Н. Сакуліної, Н. Фесюкової та ін.

У розвитку педагогічної думки щодо формування творчості засобами мовлення наукова спадщина видатного педагога В. Сухомлинського займає особливе місце, оскільки цій проблемі автором присвячено цілу низку наукових праць та написано збірки художніх творів для дітей з навчально-виховною метою і переосмислюються як найбільш дієві та цікаві у практичному використанні. Виходячи з необхідності долучитися до джерел виховання, які пройшли випробування часом – від часів діяльності Павлишської школи і до сучасності – ми вважаємо за доцільне виокремити педагогічну спадщину В. Сухомлинського у розвитку мовленнєвої творчості дошкільників.

Мета статті – обґрунтувати ефективність використання казки як засобу розвитку мовлення дітей дошкільного віку в педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Вікові особливості оволодіння нормативними вимогами мови (фонетичною, граматичною, семантичною сторонами) описані в працях Л. Артемової, А. Білан, А. Богуш, О. Гвоздьева, Д. Ельконіна, К. Крутій, А. Леушиної, Н. Лисенко, С. Русової, В. Сухомлинського, Є. Тихеевої, А. Усової, К. Ушинського та ін. Саме нормативні можливості мовних досягнень дитини (можливості засвоєння мови як надбання культури) введені як вікові вимоги до документів і програм дошкільних установ. При цьому мовлення дитини

аналізують не в усіх аспектах, а в основному з погляду дидактичних функцій, як рівень інтелектуального розвитку: розуміння, усвідомлення мовлення, лексичне наповнення, нормативне оволодіння мовними правилами. Ми хочемо звернути увагу на мовленевий розвиток як прояв соціальної активності, виховання моральних якостей через використання великої педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

У Базовій програмі зазначено як актуальні такі аспекти навчально-виховної діяльності зі старшими дошкільниками щодо розвитку творчості: збагачувати уявлення дитини про природу, рукотворний світ, людей, саму себе; сприяти формуванню наукової картини світу; вдосконалювати вміння використовувати здобуті знання для подальшого розширення особистого досвіду; створювати сприятливі умови для підвищення самостійності дошкільника, довільності його поведінки; вправляти у подоланні труднощів, експериментуванні; підтримувати намагання дитини адекватно оцінювати свої досягнення; створювати умови для вправління в соціальній компетентності, налагодженні доброзичливих взаємин в соціумі; розширювати ступені свободи старшого дошкільника [1, 194 – 195].

Оволодівши мовленням, дитина засвоює систему знань, суспільно прийняті норми поведінки – основу її життєвої компетентності, як влучно зазначає доктор педагогічних наук О. Кононко: “Через мовлення дитина засвоює науку і мистецтво жити серед інших” [2, 15]. З огляду на це, проблема розвитку мовлення дитини завжди була однією з центральних у дошкільній освіті. А вона неможлива без творчості у розвитку мислення дітей у мовному просторі. Як зазначав В. Сухомлинський, творчість “у прямому розумінні цього слова – створення духовних і матеріальних цінностей високої суспільної значущості, – є вершиною духовного життя людини, показником найвищого ступеня розвитку її інтелекту, почуттів, волі” [6, 24]. Творчість починається там, де інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєні, набуті раніше, стають засобом пізнання, освоєння, перетворення світу, при цьому людська особистість немовби зливається зі своїм духовним надбанням. Тому мовленнєва творчість виявляється результатом розвитку духовних цінностей через засоби найприроднішого людського спілкування, яке оформлене у мовну культуру. Педагог

усвідомлював цінність творчості передусім мовленнєвої, як засобу вираження особистісних переживань, почуттів, думок дитини, вбачав її значення саме у творчому процесі, творчій діяльності, в якій особистість удосконалюється та розквітає.

Він усвідомлював значення для підростаючої особистості саме словесної творчості, адже схвильоване слово, що виникає в дитини під впливом сильних естетичних переживань, перетворюється на духовне багатство особистості; воно слугує будівельним матеріалом, з якого дитина створює щось нове, за допомогою чого самостверджується, проявляє себе. Вільне, творче мовлення дитини дає педагогові можливість (за умови уважного ставлення до кожного дитячого вислову) простежити за плином думок і почуттів, розвитком їхніх здібностей. Дитячу казку, складену серед краси природи, талановитий педагог цілком слушно називав “цілим духовним багатством”, в якому відбито зміст і спрямованість думки, почуттів, переживань дітей. Найголовнішим завданням у розвитку творчості дітей він вважав формування морально гідної, інтелектуальної, естетично розвиненої творчої особистості.

Учені (Д. Богоявленська, Г. Костюк, А. Маслоу, В. Шадриков, В. Ямницький) наполягають саме на необхідності розвитку творчої особистості, не обмежуючись творчими здібностями. В основі творчості дитини, на думку Г. Костюка, лежить особлива категорія здібностей – духовні здібності, в яких він убачає цілісну сутність, інтегральний прояв інтелекту і духовності. У цій новій сутності інтелект і творчість мають інструментальний характер у вираженні духовних здібностей особистості, як сутності людини [3, 11].

Поняття “креативність” (лат. *creatio* – створення) – новітній термін, яким окреслюються “творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей” [5, 196]. І. Мілославський терміном “креативний” позначає творчість, що “не тільки висуває ідеї, але й доводить їх до конкретного практичного результату. А слово “творчий” залишається зі своїм вихідним значенням, що не розрізняє діяльність результативну й безрезультатну” [4, 216].

Однією з ключових ідей В. Сухомлинського є ідея про єдність емоційного і морального виховання, надаючи фундаментального значення емоціям та творчості. Творчості треба вчити, бо вона не приходить до дітей просто з натхнення. В основу

системи освіти, вважав він, треба покласти живе слово і творчість дитини, не повторення чужих думок, а творення власних. Водночас індивідуальному процесу творчості має передувати наслідування дій педагога, відпрацювання точності й доречності у доборі слів, іншого матеріалу, який буде потрібний дитині для її творчості [6, 328]. Наукові роздуми, методичні рекомендації ученого щодо організації сприятливого для розвитку дитячої творчості навчання і сьогодні мають величезне значення для теоретичного і практичного розв'язання проблеми дитячої творчості.

В. Сухомлинський активно використовує в своїх роботах терміни “емоційна культура”, “емоційне виховання”, наголошуючи на важливості розвитку емоційної сфери вихованців, їх здатності до переживання широкої гами найтонших людських почуттів. Саме емоційна культура, на його думку, лежить в основі моральної вихованості особистості. Він добре усвідомлював специфіку і складність емоційного виховання: “Виховувати почуття – це не значить говорити про почуття чи вчити переживати так, як вчать знати. ...Якщо штучність, нарочитість у вихованні взагалі неприпустимі, то у вихованні емоційної культури вони особливо шкідливі” [9, 482]. Почуття спонтанно виникають, пробуджуються під впливом певних обставин, у специфічних – емоційних (емоціогенних) – ситуаціях. Тому морально-емоційне виховання, на думку В. Сухомлинського, повинно полягати в спеціальному створенні або використанні педагогом стихійно виникаючих емоційних ситуацій.

Ідея про фундаментальну роль у моральному вихованні почуття власної гідності, “прагнення бути хорошим”, тобто потреби в повазі і самоповазі, є однією із центральних у працях В. Сухомлинського: “Людині властиве бажання бути привабливою. ...У цьому бажанні, якщо його правильно розуміти, невичерпне джерело високоморальної поведінки... Вже дитині хочеться виявити своє духовне єство, свою внутрішню суть у чомусь такому, що привернуло б увагу інших людей, примусило б їх здивуватися, захопитися” [9, 546]. Одним із ефективних засобів розвитку мовленнєвої творчості дітей дошкільного віку виступає казка. Народна мудрість каже, що казка приходить до дитини сама собою, без неї не виросло жодне покоління. Але проникнути у світ казки дитина не може без допомоги дорослого, відчути його емоційний та моральний підтекст.

Великого значення надавав В. Сухомлинський казці у процесі розвитку дитини, вважав її чудодійним методом розвитку мовлення дітей: це “свіжий вітер, що роздуває вогник дитячої думки і мови”. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем, відгукується на події та явища навколишнього життя, висловлює ставлення до них. Початкове духовне виховання дитини відбувається саме через казку.

Педагог дійшов висновку, що весь зміст навчання, характер духовного життя, розумового розвитку дитини повинен стояти на “трьох китах”: “яскрава думка, живе слово і творчість дитини” [6, 339 – 340]. Педагог зазначав, що казка – це духовне багатство народної культури, пізнаючи яке, дитина пізнає серцем життя народу. Створення казок – це один із найцікавіших для дітей видів поетичної творчості. Водночас це важливий засіб розумового розвитку. Якби не творчість, не складання казок, мовлення багатьох дітей було б плутаним, а мислення – хаотичним. Саме казка, на його думку, задовольняє жадобу дитячого пізнання, інтерес до навколишнього. Чарівний і дивовижний, веселий і життєстверджувальний світ казок входить у душу кожної людини з дитинства, засіваючи її першими зернами добра, краси і справедливості [6, 178].

Казки сприяють розвитку у дітей творчої уяви, логічного мислення. Слухаючи казки, які розповідають дорослі, діти й самі прагнуть їх складати. Саме про це й писав В. Сухомлинський: “Якщо мені вдавалось домогтись, щоб дитина, в розвитку мислення якої траплялись серйозні затримки, придумала казку, пов’язуючи у своїй уяві декілька предметів оточуючого світу, – значить можна сказати з упевненістю, що дитина навчилася мислити” [6, 45].

Бажання дошкільнят пізнати навколишнє життя, взяти в ньому активну участь, змінити його, виявляється у їхньому фантазуванні. Саме тому діти дошкільного віку, люблять не тільки слухати, а й самостійно складати казки. Ознайомлюючись із чужими казками і створюючи свої, дитина прилучається до мистецтва, як одного з видів естетичної діяльності людей. Специфіка казки надає такому прилученню природного і доступного характеру, дає змогу навіть малятам створювати речі, які мають певну художню цінність.

Яскраві емоційні переживання визнання і захоплення, викликані процесом складання власної казкової історії, описаними у працях педагога, є зразками високоморальної, соціально визнаної поведінки, забезпечують включення моральних дій і моральних цінностей до структури Я-ідеалу дітей, до кола особистісних атрибутів, що сприймаються ними як засоби самоствердження. Діти через пригодницькі історії починають сприймати моральні вчинки як шлях до самореалізації, досягнення визнання і захоплення з боку навколишніх людей та самоповаги, підтвердження власної гідності. Цього можна також досягти створенням у вихованні можливостей для переживання кожним вихованцем почуття успіху, радості, гордості від самостійного процесу творчості.

У процесі спільного написання казок вихователь має змогу створювати сприятливі умови для дітей у самовираженні, творчості, бо казка може служити формою передачі почуттів автора, його емоційного ставлення, переживання. Створення казок корисне для дітей. Адже дитина відчуває свою єдність з художником, переживає радість, почуття творця – дуже цінне в мовленнєвому розвитку. Важливо й те, що, створюючи казку, дитина може вільно висловлювати свої думки, враження, почуття, виразити своє ставлення до героїв, виявити свої мовленнєві здібності. Реалістичний підхід дітей до казкової фантастики формується у середньому дошкільному віці під безпосереднім впливом виховання і навчання. Складнішим етапом розумової діяльності дитини є оволодіння вмінням самостійно складати казки. Самі діти не можуть оволодіти потрібними прийомами складання казок, цього їх треба вчити. Найкраще робити це у процесі творчої діяльності дітей під керівництвом дорослого [7, 100].

Казка є одним із вирішальних факторів, що визначають розвиток словесної творчості дошкільника. Особливої важливості на сучасному етапі набуває процес розвитку мовленнєвих творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку як основи загальнокультурного та комунікативного розвитку особистості. Існують різні методики та моделі розвитку мовленнєвих творчих здібностей. Зокрема, у дошкільному закладі пропонуються такі види занять з казкою: читання (авторських, віршованих) казок; розповідання народних казок; театралізація-розігрування та показ казки вихователем; драматизація-розігрування у ролях знайомої дітям казки;

відтворення характерних рис її героїв; інсценізація – точне й послідовне відтворення змісту казки дітьми з допомогою костюмів, різних атрибутів, декорацій; ігри за сюжетами знайомих казок; показ казок через проєкційні ліхтарі (діафільми); перегляд казок у телепередачах, кінофільмах; дидактичні ігри: “З якої казки герой?”, “Добери картинку”, “Подорож у дивовижний світ казок”, “Моя казка”; переказування знайомих казок дітьми; бесіди на морально-етичні теми за змістом казок.

У педагогічній практиці В. Сухомлинський намагався розповідати казки дітям на лоні природи, поєднуючи спостереження з виявами фантазії. Це “Казка про Сонце”, “Казка про хмари”, казки “Про Бабу-Ягу”, “Про жайворонка”, “Про Темінь і Сутінок”. Емоційне сприймання казки підсилюється і своєрідним казковим оточенням. В. Сухомлинський пропонує розповідати казки якщо не серед природи, то хоча б у спеціально обладнаній Кімнаті казок, щоб все тут нагадувало дитині про казку: вечірні сутінки, веселий вогник у піщці, казковий будиночок Баби-Яги, казкові персонажі, хатинка діда і баби, гуси-лебеді тощо [8, 189].

Самостійне створення казок – дієвий шлях розвитку творчості й дитячого мовлення. Під вмілим керівництвом педагога діти починають самостійно складати казки ще задовго до того, як стануть школярами. Рідна природа, “подорожі до джерел рідного слова” викликають у малюків творче натхнення. Скільки таких можливостей для розвитку дитячої фантазії таїть у собі навколишній світ. Потрібно тільки вміло спрямувати думку дітей, як одразу оживають казкові образи. “Через казкові образи, – писав В. Сухомлинський, – у свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками. Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина вчиться мислити словами. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттям дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і мовлення...” [8, 189]. Самостійне створення дітьми казок є водночас і першим кроком у розвитку мислення дитини від живого, конкретного до абстрактного.

Висновки. Педагогічний секрет В. Сухомлинського, на нашу думку, передусім виявився у тому, що навчання, розвиток і виховання дітей відбувалися в ситуації рівноправного партнерського спілкування, а не педагогічного керування мовленнєвою чи пізнавальною діяльністю дітей. Адже для творчого польоту душа мусить

бути вільною, незалежно від того, який мистецький досвід творця. А казка служить тією благодатною основою польоту уяви, розвитку креативності, бажанню творити, що відкриває світ моральності, емоційності у спілкуванні. І коли одна людина чує, відчуває іншу, відкрита до народження таємниці, можливо викликати у вихованців незабутні хвилини душевного піднесення, радості творчості, бажання творити добро. Водночас індивідуальному процесу творчості має передувати наслідування дій педагога, відпрацювання точності й доречності у доборі слів, іншого матеріалу, який буде потрібний дитині для її творчості. Методичні рекомендації педагога щодо організації розвитку дитячої творчості сьогодні мають величезне значення для теоретичного і практичного розв'язання цієї проблеми.

Подальших розвідок потребують питання розвитку творчого мовлення дошкільників у педагогічному доробку інших відомих педагогів.

Література

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / наук. ред. та упоряд. О. Кононко. – К. : “Світлич”, 2008. – 430 с.
2. Кононко О. Стратегічна мета виховання – життєва компетентність дитини / О.Л. Кононко // Дошкільне виховання. – 2002. – № 5. – С. 11
3. Костюк Г.С. Здібності і їх розвиток у дітей / Г.С. Костюк. – К. : Знання, 1963. – 80 с.
4. Литвиненко С. Креативність як загальна здібність до творчості: сучасні підходи / С. Литвиненко // Збірник наукових праць полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Серія “Педагогічні науки”. – Вип. 3 (50). – Полтава, 2006. – С. 215 – 219.
5. Мещеряков Б., Зинченко В. Большой психологический словарь / Б. Мещеряков, В. Зинченко. – М. : Просвещение, 2004. – 246 с.
6. Сухомлинський В.О. Серце відаю дітям / В.О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – 341 с.
7. Сухомлинський В.О. Рідне слово / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 201 – 205.
8. Сухомлинський В.А. Комната сказки / В.А. Сухомлинський // Избранные произведения в 5-ти т. – К. : Радянська школа, 1980. – Т. 3. – С. 188 – 200.
9. Сухомлинський В.А. Избр. пед. сочинения : в 3-х т. / В.А. Сухомлинський. – М. : Педагогика, 1979. – Т. 1. – 584 с.

Дудник Надежда. Использование педагогического наследия В. Сухомлинского в развитии языкового творчества детей. В статье исследуется проблема развития детского творчества. Выделено сказку как средство морального воспитания старших дошкольников. Представлено педагогическое наследие В. Сухомлинского в процессе развития творческого мышления дошкольников. Проанализированы детские произведения В. Сухомлинского как методический материал для организации работы воспитателей.

Ключевые слова: моральное воспитание, языковое творчество, педагогическое наследие, сказка.

Dudnyk Nadija. The using of pedagogical rework by V. Suchomlynskiy in the development of speech creation by children. This article reveals the problem of developing the children's creativity. Author determined the tale as a means of moral education of older preschoolers. Its deal with the pedagogical heritage of Suchomlynskiy in the development of creative speech of preschool children. The author has analyzed the children's works by V. Suchomlynskiy as a methodological material for the work organization for educators.

Key words: moral education, speech creation, pedagogical heritage, fairy tale.